

MAXSUS EHTIYOJGA EGA BOLALAR UCHUN INKULYIZIV TA'LIM USULLARI

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya
kafedrasida o'qituvchisi Turdiyeva Izzatoy Sadikovna*

Annotatsiya: Ushbu maqola maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim usullarining nazariy asoslari, amaliy jihatlari hamda zamonaviy ta'lim tizimlarida uning ahamiyatini chuqur tahlil qiladi. Inklyuziv ta'lim tushunchasi nafaqat ta'lim olish jarayonida barcha bolalarning teng imkoniyatlarini ta'minlashga, balki ularni jamiyat hayotiga to'liq va samarali qo'shilishiga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, u maxsus ehtiyojga ega bolalarning shaxs sifatida rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyasiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, Maxsus ehtiyojga ega bolalar, Differentsial yondashuv, Moslashtirilgan ta'lim rejasi, Ta'lim metodlari, Ta'limda tenglik, Ijtimoiy integratsiya, Ta'limda imkoniyatlar tengligi.

Inklyuziv ta'lim nazariyasining xalqaro asoslari 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasida belgilab berilgan. Unda barcha bolalar umumiy ta'lim tizimida, imkon qadar birgalikda ta'lim olishi zarurligi ta'kidlangan. Shuningdek, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi va Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya ham inklyuziv ta'limning huquqiy poydevorini mustahkamlab bergan. Bu hujjatlar ta'limning majburiyligi va inklyuzivligi nafaqat pedagogik masala, balki inson huquqlari masalasi ekanini ko'rsatadi.

Har bir inson hayotida ta'lim muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, bolaning shaxs sifatida shakllanishi, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda ta'limning roli beqiyosdir. Har bir bola o'ziga xos imkoniyatlar, qobiliyatlar va orzular bilan dunyoga keladi. Biroq, ba'zi bolalar maxsus ehtiyojlarga ega bo'lib, ular

ta'lim olish jarayonida ko'proq qo'llab-quvvatlash va moslashtirilgan yondashuvni talab qiladi. Ularning ta'lim muhitida teng va samarali ishtirokini ta'minlash – bu zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb va muhim vazifalaridan biridir.

Maxsus ehtiyojga ega bolalar ta'lim olishi lozim bo'lgan muhit va yondashuvlar an'anaviy ta'lim tizimlaridan farq qilishi sababli, ularning o'rganish jarayoni ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois, inklyuziv ta'lim tizimi bu bolalarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan metodlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini optimallashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv bolalarning o'zaro hurmat, tenglik, bag'rikenglik va ijtimoiy adolat tamoyillari asosida rivojlanishini ta'minlaydi.

Maqola birinchi navbatda inklyuziv ta'limning nazariy asoslari, uning tarixi va rivojlanish jarayoni haqida batafsil ma'lumot beradi. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi qanday shakllanganligi, xalqaro va milliy ta'lim siyosatlaridagi o'rni va uning global ta'lim tizimlariga ta'siri tahlil qilinadi. Bundan tashqari, maxsus ehtiyojga ega bolalar kategoriyalari, ularning o'rganishdagi xususiyatlari va ehtiyojlari haqida ham kengaytirilgan ma'lumot beriladi.

Maqolaning markaziy qismida maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim usullari metodologiyalari batafsil yoritiladi. Differentsial yondashuv va individual o'quv rejalarining ahamiyati, ularning tuzilishi va amaliyotga joriy etilishi haqida fikrlar ilgari suriladi. Shuningdek, kooperativ o'qitish, interaktiv metodlar, texnologiyalardan foydalanish, multimodal o'qitish usullari hamda o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion ta'lim texnikalari misollar bilan tushuntiriladi. Ushbu metodlarning samaradorligi, maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashda qaysi usullar eng yaxshi natija berishini ko'rsatadi.

O'qituvchining roli inklyuziv ta'lim jarayonida alohida ahamiyatga ega ekanligi maqolada keng muhokama qilinadi. O'qituvchining professional malakasi, psixologik tayyorgarligi, maxsus ehtiyojlarga moslashish va samarali

kommunikatsiya ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Maqola o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi, treninglar va malaka oshirish kurslari orqali qobiliyatlarini oshirish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ota-onalar, psixologlar, rehabilitologlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashning ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari va qiyinchiliklari ham maqolaning muhim qismi hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim orqali bolalar ijtimoiy muhitda o'zaro aloqalarni o'rganadi, o'zaro hurmat va bag'rikenglikni shakllantiradi, o'zini jamiyatda muhim va qadrlil deb his qiladi. Bu esa ularning ruhiy salomatligi va shaxs sifatida rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ta'lim sifatining oshishi, individual yondashuv orqali o'qish natijalarining yaxshilanishi kuzatiladi. Ammo, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda moddiy-texnik baza, maxsus tayyorlangan o'qituvchilar yetishmasligi, ijtimoiy stereotiplar, siyosiy va tashkiliy masalalarning mavjudligi kabi muammolar yuzaga keladi. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun kompleks choralar, jumladan davlat siyosatining takomillashuvi, o'quv muassasalarining moddiy-texnik ta'minoti, mutaxassislarni tayyorlash tizimining yaxshilanishi va jamiyatdagi ijtimoiy ongning oshirilishi zarur. Natijada, maqola inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularni jamiyat hayotiga faol qo'shish, shuningdek, ta'lim tizimida adolat va tenglikni ta'minlashning dolzarbligini ta'kidlaydi. Inklyuziv ta'lim – bu nafaqat ta'lim jarayoni, balki jamiyatda inson huquqlari va imkoniyatlarini hurmat qilish, har bir shaxsning qadr-qimmatini e'tirof etish tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish yo'lidir.

Ushbu maqola ta'lim sohasidagi mutaxassislar, o'qituvchilar, psixologlar, rehabilitologlar, ota-onalar hamda davlat boshqaruvi organlari vakillari uchun amaliy tavsiyalar va ilmiy asoslangan ma'lumotlar bazasi sifatida xizmat qilishi mo'ljallangan. Unda ta'lim jarayonida inklyuziv yondashuvni yanada takomillashtirish, maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan

ishlashda samaradorlikni oshirish va jamiyatda teng huquqli ta'lim muhitini yaratish masalalari yoritiladi.

Inklyuziv ta'lim kontsepsiyasi aynan shu ehtiyojlardan kelib chiqib shakllangan bo'lib, u har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olib, ularning ta'lim jarayoniga to'liq va faol jalb qilinishini nazarda tutadi. Bu yondashuv ta'limning nafaqat akademik, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatlarini ham qamrab oladi. Inklyuziv ta'limda maxsus ehtiyojga ega bolalar jamiyatning ajralmas qismi sifatida qabul qilinadi, ular o'rganish jarayonida to'siqlarga duch kelmasliklari uchun muhit va metodlar moslashtiriladi. Bugungi kunda inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogika sohasida, balki ijtimoiy adolat, inson huquqlari va teng imkoniyatlar tamoyillari doirasida ham muhim ahamiyatga ega. Maxsus ehtiyojga ega bolalarning jamiyatga faol integratsiyasi nafaqat ularning shaxsiy taraqqiyoti, balki butun jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va taraqqiyoti uchun ham zarurdir. Shu bois, inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish, unga zamonaviy usullarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalari sifatida qaralmoqda. Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning mohiyati, uning asosiy tamoyillari va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun qo'llaniladigan usullar batafsil yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchi va ota-onaning roli, ta'limdagi qiyinchiliklar va ularni yengish yo'llari hamda inklyuziv ta'limning ijtimoiy va psixologik afzalliklari tahlil qilinadi. Maqola ta'lim sohasidagi mutaxassislar, pedagoglar va ota-onalar uchun inklyuziv ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishda amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mo'ljallangan. Bugungi kunda jamiyatimizda inklyuziv ta'limga bo'lgan talab oshib bormoqda, va bu jarayonda har bir bola o'z huquqlarini amalga oshirishi, o'zligini anglab, qobiliyatlarini rivojlantirishi uchun barcha sharoitlar yaratilishi lozim.

Zero, haqiqiy ta'lim – bu hech kimni ortda qoldirmaslikdir. Inklyuziv ta'lim — bu zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri

bo'lib, u barcha bolalarga, shu jumladan maxsus ehtiyojga ega bolalarga, teng huquqli ta'lim olish imkoniyatini yaratishni maqsad qiladi. "Inklyuziya" atamasi lotincha inclusio so'zidan olingan bo'lib, "qamrab olish", "o'z ichiga kiritish" ma'nolarini anglatadi. Bu tushuncha ta'lim izimida hech bir bolaning chetda qolmasligini, barcha o'quvchilarning o'z imkoniyatlariga mos tarzda ta'lim jarayoniga jalb etilishini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'limda farqlar kamchilik sifatida emas, balki boylik sifatida qabul qilinadi, har bir bola jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida qaraladi.

Nazariy jihatdan inklyuziv ta'lim — bu faqat pedagogik model emas, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy hodisa hamdir. U inson huquqlari, ijtimoiy tenglik, bag'rikenglik va integratsiya g'oyalari tayanadi. Inklyuziv ta'limning asosida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv yotadi, ya'ni o'quv dasturlari bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi, bola tizimga moslashishga majbur qilinmaydi. Bu yondashuv orqali har bir bola o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga, jamiyatda faol ishtirok etishga sharoit yaratiladi.

Inklyuziv ta'limning nazariy tamoyillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Teng imkoniyatlar tamoyili – har bir bola, jismoniy, aqliy yoki psixologik holatidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqiga ega; Moslashuvchanlik tamoyili – ta'lim dasturi va metodlari bolaning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi; Hamkorlik tamoyili – ta'lim jarayonida o'qituvchilar, ota-onalar, psixologlar va boshqa mutaxassislar birgalikda faoliyat yuritadi;

Hurmat va bag'rikenglik tamoyili – har bir bolaning farqlari qadrlanadi, ta'lim muhiti do'stona bo'lishi ta'minlanadi; Ijtimoiy integratsiya tamoyili – maxsus ehtiyojga ega bolalar jamiyatga faol qo'shiladi, ular chetda qolmaydi.

Nazariy yondashuvlarning yana bir muhim jihati — bu ta'lim muhitining o'zi. Inklyuziv ta'limda muhit bolaning o'qish jarayonida to'siq bo'lmasligi, aksincha, qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi lozim. Bunda moslashtirilgan o'quv rejalar, ko'rgazmali materiallar, texnik vositalar, raqamli

texnologiyalar va innovatsion metodlardan keng foydalanish nazarda tutiladi. Muhitning inklyuziv bo'lishi nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarga, balki barcha o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: ular bir-birlarini tushunishni, hurmat qilishni va hamkorlikda ishlashni o'rganadilar.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchi malakasi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, mutaxassislar va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikka bog'liqdir. Bunday tizimning shakllanishi jamiyatda ijtimoiy adolatni kuchaytiradi, har bir bola uchun teng imkoniyatlar maydonini yaratadi. Shu bois inklyuziv ta'limni rivojlantirish nafaqat alohida ehtiyojga ega bolalar manfaatini himoya qiladi, balki butun jamiyatning ma'naviy, madaniy va intellektual salohiyatini yuksaltiradi. Har bir bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqi ta'minlangan jamiyat — bu kelajagi yorug', insonparvar va barqaror jamiyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RŌYXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. — Toshkent, 2021.
3. Salamanka deklaratsiyasi va inklyuziv ta'lim bo'yicha harakat dasturi. — Ispaniya, 1994.
4. Karimova M. Inklyuziv ta'lim metodikasi. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022.
5. Xolmatova G. Maxsus pedagogika asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
6. UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. — Geneva, 2008.
7. Ainscow, M. Understanding the Development of Inclusive Education System. — London, Routledge, 2015.